

Ethiek in de rechtspraak

R. Ritzen en L. Royackers

DAMON

Inhoud

Voorwoord	9
-----------	---

Inleiding	11
-----------	----

Deel I – Vanzelfsprekendheden ter discussie

Hoofdstuk 1. Inleiding

1.1	Inleiding	15
1.2	Moet je belasting betalen?	15
1.3	Mag de doodstraf worden toegepast?	17
1.4	Mogen onschuldige burgers in een oorlog gedood worden?	24
1.5	Conclusie: vanzelfsprekendheden	28

Deel II – Het morele dilemma

Hoofdstuk 2. Wat is een moreel dilemma? (stap 1)

2.1	Inleiding	31
2.2	Praktijkdilemma 1: moet een gemeente strikt de wet uitvoeren?	31
2.3	Praktijkdilemma 2: mag een secretaris hoofddoekjes dragen?	35
2.4	Praktijkdilemma 3: mogen Uxo's gebruikt worden?	39
2.5	De kern van het morele dilemma	41
2.6	Morele dilemma's en verantwoordelijkheid	42

Hoofdstuk 3. Wat kun je doen? (stap 2)

3.1	Inleiding	45
3.2	Een praktijkdilemma	45
3.3	Enkele strategieën om met morele dilemma's om te gaan	46
3.4	Morele aspecten van de dialoog	47
3.5	Morele aspecten van sabotage	50
3.6	Morele aspecten van klokkenluiden	51
3.7	Terug naar het praktijk dilemma	56
3.8	Conclusie	56

Hoofdstuk 4. Wat mag je verwachten? (stap 3)

4.1	Inleiding	57
4.2	Een praktijkdilemma	57
4.3	Toerekeningsvatbaarheid	58
4.4	Determinisme	61
4.5	Indeterminisme	63
4.6	Tussenpositie	66
4.7	Terug naar het praktijkdilemma	67
4.8	Conclusie	67

Hoofdstuk 5. Wat moet je doen? (stap 4)

5.1	Inleiding	68
5.2	Een praktijkdilemma	69
5.3	Non-consequentialisme	70
5.4	Consequentialisme	72
5.5	Deugdenethiek	74
5.6	Afweging tussen rechten	79
5.7	Terug naar het dilemma	84
5.8	Conclusie	84

Deel III - De juridische omgeving

Hoofdstuk 6. Jurist, regels en ethiek

6.1	Inleiding	87
6.2	Praktijkdilemma	87
6.3	De beroepsethiek van een jurist	88
6.4	Terug naar het praktijkdilemma	97
6.5	Conclusie	98

Hoofdstuk 7. Onderneming, regels en ethiek

7.1	Inleiding	99
7.2	Een praktijkdilemma	99
7.3	Morele ondernemingsverantwoordelijkheid	102
7.4	Morele productverantwoordelijkheid	105
7.5	Juridische productverantwoordelijkheid	107
7.6	Aansprakelijkheidsmodellen ⁸	113
7.7	Terug naar het praktijkdilemma	117
7.8	Conclusie	118

Hoofdstuk 8. Overheid, regels en ethiek

8.1	Inleiding	119
8.2	Een praktijkdilemma	119
8.3	De casus nader geanalyseerd: duurzaamheid	120
8.4	De casus nader geanalyseerd: risico's	121
8.5	Overheidsregulering van duurzaamheid en risico	126
8.6	Zelfregulering van duurzaamheid en risico	134
8.7	Regulering en moreel besef	137
8.8	Terug naar het dilemma	141
8.9	Conclusie	142

Hoofdstuk 9. Internationale gemeenschap, regels en ethiek

9.1	Inleiding	143
9.2	Het praktijkdilemma	144
9.3	Universalisme	147
9.4	Relativisme	149
9.5	Terug naar het praktijkdilemma	153
9.6	Conclusie	156

Hoofdstuk 10. Is recht rechtvaardig?

10.1	Inleiding	157
10.2	Morele en juridische verantwoordelijkheid	158
10.3	Recht als gestolde ethiek	160

Deel IV – Casestudy

Hoofdstuk 11. Een analyse van waarden die in het strafrecht spelen

11.1	Inleiding	165
11.2	De waarde 'gelijkheid'	166
11.3	De waarde 'fairness'	172
11.4	De waarde 'integriteit'	183
11.5	De waarde 'betrouwbaarheid'	188
11.6	De waarde 'objectiviteit'	191
11.7	De waarde 'verantwoorden'	197
11.8	De waarde 'professionaliteit'	204
11.9	De waarde 'rechtvaardigheid'	209
11.10	De waarde 'transparantie'	214
11.11	Het geweldsmonopolie	220
11.12	Conclusie	228

Inhoud

Noten	229
Geraadpleegde jurisprudentie	240
Literatuur	241
Register	247
Over de auteurs	249

Voorwoord

“Er is niets zo absurd of ongeloofwaardig of de een of andere filosoof heeft het wel beweerd”, schreef de filosoof René Descartes (1596-1650) ooit. Nu is het niet ons streven om met dit boek een bloemlezing te presenteren van allerlei absurditeiten. Wij willen proberen om een aantal vanzelfsprekendheden te problematiseren. Zo kan zelfs een pleidooi voor de invoering van de doodstraf niet zonder meer worden afgedaan als een vorm van barbarij. Men zal zich op z’n minst rekenschap moeten geven van de argumenten van filosofen als Kant (1724-1804), die toch als een zeer gezaghebbend wijsgeer te boek staat.

In dit boek gaan we voornamelijk in op de meer alledaagse morele problemen in de rechtspraktijk, zoals het wel of niet dragen van hoofd-
doekjes door secretarissen in de rechtbank of de vraag hoe ver een jurist moet gaan in zijn werk.

Inleiding

“Is ethiek wel nodig?”, vroeg ons onlangs iemand die wilde weten waar wij ons mee bezighielden. “Wat kan en wat niet kan, dat is toch duidelijk.” Een dag later werden de resultaten van een onderzoek naar corruptie bekend. Topfunctionarissen in het openbaar bestuur schatten dat in Nederland 5,2 procent van de politici en 3,2 procent van de ambtenaren corrupt is.

De onderzoekers van de Vrije Universiteit Amsterdam benadrukken dat het gaat om subjectieve, intuïtieve schattingen. Het zou betekenen dat er 775 corrupte politici en ruim 31.000 corrupte ambtenaren zijn. De officiële cijfers liggen veel lager.

De rondvraag maakt deel uit van een onderzoek naar de aard en omvang van corruptie in het openbaar bestuur. In het rapport wordt becijferd dat in het openbaar bestuur jaarlijks 130 interne corruptieonderzoeken plaatsvinden. Daarvan worden er maar vijftig overgedragen aan politie of justitie. Dit komt neer op 0,8 corruptieonderzoeken per duizend overheidsmedewerkers. Per jaar belanden vijf corrupte ambtenaren en omkopers in de gevangenis.

Op dit moment is er geen goede registratie van corruptiemeldingen. Zo heeft een meerderheid van de onderzochte organisaties de afgelopen jaren geen enkel onderzoek naar corruptie uitgevoerd.

De onderzoekers hebben voor dit onderzoek onder anderen secretarissen-generaal van departementen, voorzitters van de Hoge Raad en gerechtshoven, en griffiers van de provincies benaderd. Van de 341 aangeschreven personen hebben er 188 gereageerd. Van hen denkt bijna 30 procent dat de corruptie in het openbaar bestuur de laatste jaren sterk is toegenomen. Negen jaar geleden, zo blijkt uit een ander VU-onderzoek, schatten 35 experts dat 2,5 procent van de politici en 4 procent van de ambtenaren corrupt was.

Directe aanleiding voor het onderzoek was de parlementaire enquête Bouwnijverheid in 2003. In een reactie op de bevindingen van de enquêtecommissie vond het kabinet-Balkenende dat corruptie bij de overheid “uitzonderlijk” was.

Inleiding

Als het inderdaad zo is dat 5,2 procent van de politici corrupt is, betekent dit gegeven dat van de twintig politici er één corrupt. Dat betekent waarschijnlijk dat een aantal politici kennelijk lucratieve verleidingen niet wist te weerstaan. Voor zover het daarbij niet om bij wet verboden handelingen gaat, is er altijd nog een grijs gebied waarin dingen net wel of net niet kunnen. Het is dit gebied dat centraal staat in dit boek.

Deel I

Vanzelfsprekendheden ter discussie

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beginnen we met het beschrijven van vanzelfsprekendheden, die vanuit een ander perspectief toch niet zo vanzelfsprekend blijken te zijn. Het gaat dan om vragen als ‘moet je belasting betalen’, ‘mag de doodstraf worden toegepast’ en ‘mogen onschuldige burgers worden gedood’.

1.2 Moet je belasting betalen?

Wie een huis bewoont, moet over het woongenot onroerendezaakbelasting (OZB) betalen. Wie werkt, betaalt inkomstenbelasting. Wie iets in een supermarkt koopt, betaalt behalve de koopprijs ook btw. En zo kunnen we nog een tijdje doorgaan. Dankzij die verschillende soorten belasting worden sociale uitkeringen gefinancierd, scholen, snelwegen, politie, leger en gezondheidszorg en nog een aantal zaken.

Toch is niet iedereen even enthousiast over wat de overheid organiseert. Eén van hen is de Duitse socioloog Franz Oppenheimer (1864-1943), die stelt dat de overheid zich schuldig maakt aan georganiseerde plundering. Oppenheimer heeft erop gewezen dat er twee algemene manieren zijn om welvaart te verwerven. De ene is de economische methode en de andere is de politieke methode. De kern van de eerste is dat welvaart wordt verkregen door productie en ruil. De kern van de tweede is die van eenzijdige inbezitneming en diefstal van het eigendom van anderen. Oppenheimer stelt nu dat de staat uitsluitend die tweede methode hanteert: er is sprake van een georganiseerde plundering over een bepaald territorium.¹ De staat beschikt in zijn ogen over uitstekende mogelijkheden om via wettelijke bepalingen systematisch eigendom te veroveren. In deze opvatting dankt de staat zijn bestaan enkel en alleen aan deze verovering en exploitatie. In die zin is er nauwelijks verschil met de maffia.

Feitelijk parasiteert de politieke methode op de economische methode, omdat alleen die laatste productief is. Dat wil zeggen, dat alleen met de laatste methode geld wordt verdiend. De politieke methode kan alleen bestaan, omdat ze de welvaart van anderen kan afroemen. Het innen van belastingen is eigenlijk niets anders dan een proces van 'afromen' van welvaart die door anderen, de productieven, is verworven.

Wanneer de staat eenmaal is gevestigd, wordt de vraag relevant hoe deze zichzelf in stand kan houden. Noodzakelijk voor het voortbestaan op de lange duur is dat de staat de steun van de meerderheid van de burgers verwerft. Daarvoor is een ideologie vereist, die bij burgers de suggestie wekt dat de staat noodzakelijk, onvermijdelijk of op z'n minst het beste alternatief is, aldus Oppenheimer.

Hoe ziet die ideologie eruit en hoe wordt deze verdedigd? Niet door bruut geweld, maar door manipulatie. Mensen moeten het idee krijgen dat de staat noodzakelijk is. Wat houdt dat idee dan concreet in? De staat wordt geregeerd door grote en wijze mensen, door experts; een regering is absoluut onvermijdelijk; een aanval op de staat is eigenlijk een aanval op zijn burgers; de staat kent een eeuwenoude traditie; individuen zijn minder belangrijk dan het collectief; de staat is historisch gezien onvermijdelijk; elke bevordering van het private welzijn kan afgedaan worden als onbewuste hebzucht, materialisme en excessieve overdaad en dit rechtvaardigt de overdracht van het private naar het publieke in de vorm van belastingheffing. Al deze mechanismen zijn bedoeld om de nadrukkelijke suggestie te wekken dat de politieke methode niet alleen legitiem, maar ook onvermijdelijk is.

De oorspronkelijke beperkingen die golden voor de staat, werden na verloop van tijd door diezelfde staat systematisch overschreden, aldus Oppenheimer. De parlementaire democratie is nauwelijks meer een controle op de absolute monarchie of absolute staatsmacht. Feitelijk heeft de staat voortdurend – en met succes – zijn macht uitgebreid, voorbij elke vooraf opgelegde beperkingen. De uitvoerders van het legitieme geweldsmonopolie, onder andere de politie, genieten extra privileges in die zin dat ze meer beschermd worden dan andere burgers. Een misdrijf tegenover een politieman heeft veel meer impact dan een misdrijf tegen een gewone burger. Die laatste krijgt verhoudingsgewijs veel minder aandacht.

De zwaarste misdrijven die burgers kunnen begaan, zijn niet zozeer de misdrijven tegen burgers, maar misdrijven die gevaar opleveren voor de staat zelf: het landverraad, het deserteren door militairen,